

Проблеми особистості з обмеженими можливостями у сучасному суспільстві

Микола Гагарін,

кандидат педагогічних наук, доцент (Dr, docent)

У статті охарактеризовано проблеми особистості з обмеженими можливостями, шляхи їх розв'язання та надання допомоги в усвідомленні й реалізації невід'ємних людських прав для повноцінної інтеграції у сучасне суспільство.

Входження України до європейського та світового освітнього простору передбачає оновлення національної системи освіти, її своєрідний рух, взаємодію з сукупністю освітніх закладів, науково-педагогічних центрів різних країн, урядових та суспільних організацій спрямованих на просвітницьку діяльність. Загально-цивілізаційні тенденції ХХІ століття впливають на всі сфери життя суспільства і людини та визначають пріоритетні напрями сучасної освіти, зокрема, розуміння на загальнодержавному та індивідуальному рівнях людини як найвищої цінності та її усвідомленого і ефективного функціонування в сучасному світі; Невипадково у державній національній програмі „Освіта” („Україна ХХІ століття”) зазначається, що для досягнення основної мети української системи освіти необхідно "створити умови для розвитку та самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства"[3]. Особливу увагу варто звернути на потреби осіб з обмеженими можливостями, їх повноцінну інтеграцію в сучасне суспільство. В Україні немає єдиного терміна стосовно осіб, котрі мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї. У засобах масової інформації та у фаховій літературі вживаються різні поняття:

- інвалід;
- особа з обмеженими функціональними можливостями;
- людина з обмеженою дієздатністю;
- людина з особливими потребами;
- особа з вадами розвитку;
- людина з обмеженими можливостями;
- дитина-інвалід;
- людина з обмеженими функціональними можливостями від народження;
- набута інвалідність.

Термін "інвалід" французького походження, у слов'янських мовах з'явився на початку ХVІІІ ст., означає - безсилий, слабкий, тяжко поранений, і до кінця ХІХ ст. використовувався

в значенні "той, хто відслужив, заслужений воїн, який непристосований до служби через каліцтво, поранення, старість". Тож бачимо, що поняття "інвалід" традиційно виражає дискримінаційне відношення суспільства до інваліда, як до соціально неповноцінної категорії осіб. Інвалідність - це обмеження в можливостях, спричинене фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та суспільними факторами і неможливість брати участь в житті сім'ї та держави на тих умовах, що й інші члени суспільства. Інвалід - особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеження життєдіяльності та зумовлюють необхідність соціального захисту.[1;58] Кількість осіб з обмеженими функціональними можливостями у світі постійно зростає, і понад чверть з них – діти. В Україні відбувається зростання кількості інвалідів внаслідок зниження рівня медичних послуг, аварії на Чорнобильській АЕС, поширення СНІДу, алкоголізму та наркоманії та ін.

До початку XIX століття діти з обмеженими можливостями залишалися з своїми проблемами наодинці, часто їх віддавали до притулків. У 1800 року французький лікар Жан-Марк Ітард здійснив спробу навчати дітей з вадами розвитку. Згодом його методика запозичили педагоги і науковці США а послідовники Ж-М. Ітарда заснували організацію, яка здійснювала наукові дослідження вад розвитку. Перші школи для сліпих та глухих виникли у 1830 році в Сполучених Штатах Америки. Учні в цих школах перебували майже весь час, були ізольовані і навчалися за спеціальними програмами, розробленими для окремих груп інвалідів. Зокрема у школах для глухих використовували, мову знаків, мову жестів, альтернативні системи спілкування. Видатний італійський лікар і педагог Марія Монтесорі створила "Дитячий дім" для захисту і виховання безнадійних, на думку багатьох, дітей. Вона була переконана, у необхідності розвивати у дітей вміння та навички, які давали б їм можливість надалі самим потурбуватися про себе. що до дитячої індивідуальності необхідно ставитися з повагою, слід дозволяти дітям робити вибір і заохочувати їх до розв'язання проблем. У Росії систему спеціальної освіти було створено на початку XX століття - дітей з особливими потребами утримували в спеціальних закладах за державні кошти, оскільки звичайні школи не були відповідним чином обладнані і діти з вадами розвитку не могли в них навчатися. Однак, розуміння невідповідності спеціальних програм, бажання залишити дітей в рідних домівках, де до них ставилися б як до важливих членів сімей, призвело до навчання дітей з вадами у звичайних школах, в європейських країнах, США та ін. Зокрема, в 60-х роках XX століття у США було розпочато реалізацію проекту під назвою "Головний старт". Ця освітня і медична програма передбачала створення класів для

звичайних дітей та дітей з обмеженими можливостями. Зрештою, багато дітей з обмеженими можливостями досягли в житті набагато більшого успіху, ніж можна було очікувати.

Варто звернути увагу на те, що на захист соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людей з вадами розвитку в Україні, спрямовані Конституція України, Загальна декларація прав людини, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів Резолюція Генеральної Асамблеї ООН законодавчі акти: Закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про освіту», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та інші. Зокрема, Закони України «Про освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» гарантують створення необхідних умов, які дають змогу вести повноцінний спосіб життя згідно з особистісними здібностями можливостями. Інваліди мають переважне право вступу до вищих навчальних закладів. Постає необхідність забезпечення умов для їх активної участі в трудовій діяльності і громадському житті, розкритті власного потенціалу, реалізація прав і свобод, можливість бути рівноправним та повноцінним членом суспільства, надання медичної, соціальної, психологічної підтримки. Адже милосердне, дбайливе, гуманне ставлення до людей, які позбавлені можливості вести повноцінне життя внаслідок вад фізичного та психічного розвитку є одним з показників рівня цивілізованого демократичного устрою країни. Однак, в Україні історично склалася ситуація, за якої ця категорія дітей та молоді протягом тривалого часу залишалася соціальне незахищеною і в певній мірі ізолюваною від соціуму. Відкрите обговорення проблем інвалідів було непопулярним у суспільстві. Діти інваліди, перебуваючи в умовах інтернатного закладу або на вихованні у сім'ї, позбавлені можливості вести повноцінний спосіб життя, виявляються невідповідними до нього у відкритому середовищі. Воно не відповідає їхнім потребам, має бар'єри у спілкуванні.

Досить часто, обмежені можливості особистості розглядаються у контексті взаємозв'язку між окремою людиною та патологією її здоров'я. Існуюча модель функціональної обмеженості, економічної утилітаризації людини, та її корисності описує нібито неповноцінність і нездатність особистості виконувати ті чи інші функції, приписані суспільством. Особистість має «притосовуватися» до світу «нормальних» здорових людей. Така соціальна політика у сучасній науковій літературі позначається терміном «disabilism» (disability – інвалідність) - «інвалідизм» за аналогією з «расизмом» і призводить до ізолюваності, відчуженості людей з обмеженими фізичними, сенсорними та ментальними можливостями, ставленням до них суспільства як до неповноцінних громадян [4].

З'ясовано, що інвалідність дитини обмежує її участь в активній діяльності. Така дитина відірвана від багатьох подій життя, важливих для її формування як особистості вважає себе неповноцінною людиною. Занижена самооцінка суттєво впливає на поведінку дитини, спілкування з іншими людьми, особливо - однолітками. Її невпевненість у власних силах знижує можливість досягти успіху; викликає підвищену тривожність, вразливість, емоційну нестійкість, депресивні стани, недостатню орієнтація в соціумі, низьку соціальну активність, завищені або занижені уявлення про свої можливості, відчуття втрати майбутнього; переважання інтровертності поведінки, яка обумовлені як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами життєдіяльності. Існує ціла низка труднощів, що постійно переслідують дітей-інвалідів та їхніх батьків. Це - фінансові та матеріальні труднощі, постійне психічне та нервово перевантаження батьків, нерозуміння соціального оточення, відчуття покинутості, самотності, ускладнення у сфері моралі й етики через ставлення суспільства до таких дітей. Труднощі пов'язані з лікуванням, здійсненням медичної і педагогічної корекції та комплектації вад, а також отриманням технічних засобів і спеціального приладдя, задоволенням потреб у періодичному контролі стану здоров'я, кваліфікованих консультаціях, оздоровленні.

Сучасні дослідження дали змогу з'ясувати, що проблеми дітей і молоді з обмеженими функціональними можливостями зосереджені у таких сферах;

Психологічна допомога дітям і батькам (нестача матеріально-технічного та інформаційно-методичного забезпечення інноваційних методів роботи);

Медичне обслуговування (недостатня кількість і якість послуг безкоштовного лікування, а також профілактики, реабілітації і ранньої діагностики, брак спеціалізованих закладів і фахівців, особливо в сільській місцевості, брак путівок на оздоровлення в санаторіях для дітей-інвалідів);

Матеріальне забезпечення (недостача пілг, безкоштовного забезпечення технічними та медичними засобами лікування, реабілітації, компенсації вад і захворювань);

Підготовка дітей і молоді до самостійного життя (нестача центрів соціальної адаптації, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями, створення спеціальних служб знайомств та ін.);

Освіта і професійне навчання (нестача спеціальних груп у дитячих садках і спеціальних класів у школах, особливо в сільській місцевості, недостатня якість надомного навчання і спеціальної підготовки педагогів);

Вільне пересування (нестача транспортних пілг, невиконання вимог законодавства щодо пристосування будівельних споруд і транспорту до потреб людей дітей з обмеженими

функціональними можливостями) [2;16]

Однак прагнення досягти лише «утилітарну» мету – «повернення людини суспільству», може призвести на позиції «технологічного» підходу до долі людини. Справжній гуманізм диктує нам первинні цінності комплексної реабілітації дитини, що лежать у площині інтересів самої дитини: добро, любов, віра, гуманність, чуйність, милосердя, толерантність, обов'язок, відповідальність - орієнтовані на внутрішні риси особистості, враховують норми поведінки та сприяють соціальній адаптації людей з обмеженими фізичними можливостями.

Соціальна модель інвалідності, що виникла в другій половині ХХ ст., новий підхід від «корисності людини» до «гідності людини», передбачає ставлення до особи з вадами розвитку не лише як до об'єкту спеціальної освіти, реабілітаційних заходів, соціальної роботи, але й як до активного суб'єкту суспільного життя і творця власної долі. У цій моделі в центрі уваги перебуває взаємозв'язок між людиною і навколишнім середовищем (у тому числі і соціальним). Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні та фізичні умови (культура суспільства, психологічний клімат, соціальна і політична організація, «бар'ерна інфраструктура» тощо), в яких живе і працює людина з ослабленим здоров'ям, звужують можливості її самореалізації, тобто інваліди розглядаються скоріш як пригноблена група, ніж як аномальна. Суть проблеми інвалідності - в нерівності можливостей при проголошенні рівності прав. Змістом соціальної роботи стає соціальна інтеграція людей з обмеженими можливостями і допомога в усвідомленні й реалізації ними своїх невід'ємних людських прав.

Що конкретно означають на практиці ці вимоги? Насамперед - реабілітація інвалідів, тобто здійснення процесу, що має допомогти їм досягти оптимального фізичного, інтелектуального, соціального рівня діяльності, надавши засоби для поліпшення свого життя, розширення незалежності, щоб інваліди самостійно могли жити максимально активно і мали доступ до будь-яких сфер життя суспільства, а особливо – освіти, підтримка інвалідів дає змогу уможливити їхнє самовизначене життя, послідовне залучення до різних суспільних сфер, доступ до життєвих благ. Люди з фізичними вадами не повинні розглядатися як об'єкт догляду, а мають сприйматися як рівноправні партнери. На думку Л.С. Виготського соціальна ізоляція здійснює на інвалідів шкідливий вплив. Відриваючи дітей з обмеженими можливостями від родин та друзів і створюючи для них особливе соціальне середовище, суспільство викликає у них «вторинну інвалідність». Такі дії дуже негативно відбиваються на дітях з вадами розвитку, оскільки при цьому не враховуються їхні основні соціальні потреби. Л. С. Виготський відстоював гуманістичний погляд на дитину з особливими

потребами, на можливість створення умов для нормалізації розвитку її особистості. Він стверджував, що на зміну втраченим функціям виникають нові життєві утворення що є реакцією особистості на «дефект». Саме високе уявлення про людську особистість, розуміння її органічної єдності має лягти, на його думку, в основу виховання дитини. Виховання дітей із різними дефектами має базуватися на тому, що одночасно з дефектом існують і психологічні тенденції протилежного напрямку, існують компенсаторні можливості для подолання дефекту, саме вони виступають на перший план у розвитку дитини і повинні бути включені у виховний процес як його рушійна сила. У таких випадках виховання набуває особливого характеру, потребує особистісно орієнтованого підходу, змісту, технологій, майстерності їх застосування тощо; оскільки воно спрямоване на покращення, виправлення розвитку і соціалізацію, логічно його назвати «корекційним вихованням» (від лат. *correctio* - виправлення, покращення); отже, воно і стає предметом корекційної педагогіки. Корекційне виховання у різних варіантах пов'язане з термінами «компенсація», «абілітація», «реабілітація», «ресоціалізація» та ін.

Розглядаючи особистісний зміст навчання та виховання учнів з обмеженими можливостями на різних етапах їх життя, основну увагу слід акцентувати на тому, що саме особистісно орієнтована освіта (Personality-Centered Education), особистісно орієнтовані технології дають змогу долати безпеку інволюції та розумового застою, стимулюють поглиблення відчуття особистості, сприяють діалогу обміну інформації з іншими людьми. забезпечують досягнення таких завдань, як:

- корекція та виховання особистості дитини з вадами розвитку з максимально можливою індивідуалізацією;
- створення умови для саморозвитку, самореабілітації, запуск у людини механізму перманентної «реабілітації через все життя»;
- створення умов для формування у особи з вадами здоров'я осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей [5].

З урахуванням потреб сьогодення та світових тенденцій, важливу роль в Україні відіграють інтеграційні процеси, які проявляються у різноманітних формах спільного навчання та виховання дітей з особливостями розвитку та їх здорових однолітків. Слід зазначити, що запровадження інтегрованого, інклюзивного навчання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, ускладнюється відсутністю нормативно-правових засад, недостатністю фінансування тощо.

В умовах сучасних підходів до різноманітних форм здобуття освіти спеціальні загальноосвітні навчальні заклади розширюють свої функції, надаючи, окрім освітніх, і

соціально-педагогічні послуги в частині забезпечення ранньої корекції розвитку особистості дитини. Однак в умовах поетапної модернізації національної системи освіти традиційні підходи до вирішення проблем соціалізації та навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які потребують корекції розумового та (або) фізичного розвитку, не характеризується системністю, наступністю, ефективністю та потребують ефективних змін. По-перше, потребує змін ставлення суспільства до дітей, які потребують корекції розумового або фізичного розвитку. Відсутня єдина система психолого-педагогічного, медичного та соціального супроводу таких дітей. Не скоординовано систему взаємодії між державними структурами, громадськими організаціями, різними інституціями, котрі опікуються цими дітьми, щодо забезпечення умов для комплексної ефективної роботи щодо реабілітації, соціальної адаптації та поетапної підготовки таких дітей до життя в соціумі. На даний час не всі спеціальні загальноосвітні навчальні заклади мають задовільні умови для навчання та виховання учнів з обмеженими можливостями, що пов'язано з недостатнім фінансовим забезпеченням навчально-виховного процесу та корекційно-розвиткової роботи.

З метою створення національної системи забезпечення психолого-педагогічного, медичного та соціального супроводу дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, розроблення відповідних програм індивідуального розвитку кожної дитини, з урахуванням її фізичних та розумових здібностей, нахилів, з метою подолання її ізоляції від соціуму; забезпечення ефективної роботи щодо реабілітації, соціальної адаптації та поетапної підготовки дітей до життя в соціумі, в Україні створено Концепцію Державної цільової соціальної програми підтримки дітей, які потребують корекції розумового та (або) фізичного розвитку, на 2008-2012 роки «Дитинство». Реалізація програми дасть змогу:

- створити національну систему забезпечення педагогічного та психолого-педагогічного, медичного та соціального супроводу дітей, які потребують корекції розумового та (або) фізичного розвитку від дошкілля до першого робочого місяця;
- розробити програми індивідуального розвитку кожної дитини, з урахуванням її фізичних та розумових здібностей, нахилів, з метою подолання її ізоляції від соціуму;
- створити умови для впровадження інтегрованого та інклюзивного навчання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

Таким чином, стратегічні підходи щодо впровадження інтегрованого або інклюзивного навчання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, найбільш ефективно можуть реалізовуватися, насамперед:

- шляхом удосконалення законодавства України відповідно до міжнародних актів

про забезпечення прав дітей-інвалідів на освіту, участь їх у житті суспільства;

- розроблення та запровадження нормативу фінансування навчальних потреб дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, на підставі їхніх індивідуальних програм реабілітації та індивідуальних навчальних планів, незалежно від типу закладу, де навчається дитина;

- виділення додаткових коштів для розширення системних досліджень удосконалення змісту освіти, розроблення науково-методичних засад психолого-педагогічного супроводу дітей-інвалідів у процесі їх інтегрованого, інклюзивного навчання;

- створення розгалуженої системи державного управління корекційною освітою з метою забезпечення системної діяльності центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки з розроблення стратегії, нормативно-правових основ, науково-методичного забезпечення навчання, соціальної реабілітації та інтеграції у суспільство дітей-інвалідів різних нозологій, оперативного координування діяльності місцевих органів управління освіти і науки.

Суспільна профілактика, соціальне виховання і суспільна праця складають ті три практичні мети, на яких має стояти сучасна наука про дитину з вадами фізичного і психічного розвитку. Суспільство має допомагати і сприяти працездатним інвалідам заробляти собі на достойне існування, отримувати можливості займатися фізичною культурою і спортом, культурно мистецькою діяльністю. Докорінне реформування й удосконалення національної системи освіти потребує забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів, нахилів; дотримання принципу рівності прав людини з обмеженими можливостями в отриманні освіти, працевлаштуванні, активній громадянській позиції, у реалізації своїх потенційних можливостей.

Список використаних джерел

1. Іванова І.Б. Соціальні проблеми дітей і батьків у контексті їхнього ставлення до ситуації // Іванова І.Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. - К.: Логос, 2000. - ст. 58-74.
2. Мостіпан О. Державна політика щодо інвалідів, її перспектива та пріоритети // Соціальний захист. - 2002. - №11. - ст. 15-18.
3. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті // Освіта України. - 2001. - 18 липня.-№29,-с.4-7.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие . – М.:

Народное образование, 1998. – 256 с.

5. Шевцов А.Г. Особистісно орієнтовані освітні технології як системоутворювальний чинник комплексної соціальної реабілітації осіб з інвалідністю // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: Вип. 8. Т.І / За ред. В.І.Бондаря, В.В.Засенка. – К.: 2006 – 323 с.